

Ivo Rendić Miočević

**ZLO VELIKE JETRE:
POVIJEST I NEPOVIJEST
CRNOGORACA, HRVATA,
MUSLIMANA I SRBA**

Književni krug, Split 1996., 449 str.

Ova knjiga odudara od tipičnih radova hrvatskih povjesničara. Razmišljajući o ratu koji je pratio raspad Jugoslavije, Ivo Rendić Miočević postavlja ključno pitanje: "Zašto ovoliko krvi?" (str. 9). Autor je uvjeren da se korijeni zla nalaze daleko u prošlosti, jer se "... naš psihički život i naši biološki mehanizmi nisu [...] ništa promijenili tijekom 5.000 godina pisane povijesti." (str. 15). Reljefni prikaz iz Ninive na kojem vojnici Asirci odvođe zarobljenike podsjeća ga na nedavnu zbilju hrvatskih prognanika. I asirijski kraljevi probadali su ljudima oči, sjekli glave, baš kao u svijetu južnoslavenskog epa, primjerice u stihovima Kačića Miošića, pa i u ovdašnjim povijesnim zbivanjima (sve do nedavnog rata). Rendić Miočević drži da se taj svijet mora analizirati u "dugom trajanju". Medutim, uz uobičajene historiografske i sociološke metode istraživanja, autor se zalaže za etnopsihološki i psihoanalitički pristup. "Odsjecanje glava, kopanje očiju i otkidanje nosova i ušiju psihoanaliza povezuje sa simboličkim kastriranjem, što nas, dakako, vodi na područje Edipova kompleksa." (str. 16). K tome, autor ukazuje na još jedan simbol - na vampira ili vukodlaka. Skupina srpskih demonstranata koja je u svibnju 1991. nosila glogov kolac na Titov grob služi mu kao ilustracija (str. 17). Vampir je, navodno, "progornitelj koji je kriv za naše neuspjehe i nedaće". Odnosno: "Kada odgovornost preuzmemo na sebe i kada se prilagodimo sebi i društvu, vampir će nestati" (str. 18). Rendić Miočević upozorava da su osim Srba i Hrvati imali svoje vampire (vukodlake). Na kraju Uvoda, kao svojevrсни opis bolesti u najnovijoj povijesti, iznose se detalji iz dijela Izvješća OUN o zločinima na prostoru bivše Jugoslavije. Tu

je navedeno da su srpski zločini izrazito najbrojniji, ali nisu zanemareni ni zločini koje su počinili pripadnici drugih naroda, pa tako i Hrvati (str. 19-25). Autorova terapeutska poruka, koja je i svrha pisanja knjiga, glasi "upoznaj samog sebe" (str. 26-27).

Prelazeći na analizu "dugog trajanja", Rendić Miočević započinje središnji dio svoje knjige s problemom staroga Ilirika i podrijetla Južnih Slavena (Poglavlje II.). U tome je očito sklon gledištima o autohtonom razvitku, tj. umjesto ideje da su Hrvati, Srbi i drugi Južni Slaveni potekli uglavnom od doseljenika iz doba seobe naroda, autor prihvaća tezu o jakim biološkim i kulturnim vezama sa starosjediocima Ilirika (str. 31-32, 37-46). Kontinuitet Ilirika ima za njega ključno značenje, a njegov prijedlog da se izraz "Balkan" zamijeni izrazom "Ilirik" može biti, u najmanju ruku, teorijski poticajan. Dakle, kontinuirano je utjecajan Ilirik, a ne Balkan, koji je u zemljopisnom, povijesnom i etničkom smislu vrlo netočan naziv (str. 33-34). Rendić Miočević vidi naslijeđe Ilirika ponajprije u održavanju patrijarhalnoga života, u stočarskom društvu koje "... uvijek u svojoj statičnosti razvija rodbinske odnose" (str. 43). Na tom "patrijarhalnom području" (Lika, Dalmatinska zagora, BiH, Crna Gora, Srbija i Makedonija) i dalje žive mnogi "ilirski običaji i vjerovanja", te "... nesvjesno ljudi tih krajeva robuju vjekovima razradivanim patrijarhalnim ideološkim shemama." (*ibidem*). Kao primjeri drevnog nasilja u Iliriku spominju se opisi antičkih autora o žrtvovanju ljudi i ljudožderstvu i navodi se, konkretno, običaj ratnika keltsko-starosjediilačkog plemena Skordiska, da piju krv neprijatelja iz ljudskih lubanja (*ibidem*). Time se vraća rasprava u sferu psihoanalize: do veze između odsječenih glava i "simboličke kastracije", do Freudova određenja ljudožderstva kao oblika "inkorporacije oca" (str. 43-44). Psihoanalizu dopunjuje još i kult zmije u Ilira i Crnogoraca. Naime, sve iako je zmija povezana jamačno s kultom plodnosti, autor se pita nije li zmija kao simbol penisa možda "... ujedno i dio ideologije rodbinskog društva u kojem bi psihoanalitičar mogao otkriti Edipov kompleks i prijetnju ocu" (str. 44). Patrijarhalno (= rodbinsko) društvo, očuvano u svojoj sta-

tičnosti od "ilirskih" vremena do modernog doba, navodno je i teren na kojem je bjesnio i rat nakon nedavnog sloma komunizma. Stoga autor zaključuje da je riječ o "društvu bez povijesti" (str. 45). Ali na pogubni sklop također su djelovali "vanjski piromani", tj. vanjski utjecaji na povijest Ilirika, utjecaji politike velikih sila koje "... potpaljuju kao najgore palikuće ovu tragičnu žbalkansku' kolu" (str. 47). Ovdje autor ne uspijeva potpuno zamijeniti izraz "Balkan" (što i priznaje). Zanimljiv je njegov osvrt na gledalište Slobodana Čačea o "Balkanu" kao svojevrsnom "potkontinentu" u Evropi.¹

Treće poglavlje knjige nastavlja pregled patrijarhalne tematike, a naslovljena je "Tragedija plemena bez povijesti".

Na početku poglavlja Rendić Miočević citira odlomak iz stare knjige Vladimira Dvornikovića (*Karakterologija Jugoslovena*, 1939) o Južnim Slavenima (i svim Slavenima) kao o izvanpovijesnom narodu prostora (str. 53). Ponovno se naznačuje prostor "tradicionalnog patrijarhalnog područja" (Crna Gora, planine Srbije i Bosne, Hercegovina, Dalmatinska zagora, Lika i Makedonija), uz napomenu da je život ovdje organiziran u kućnim zadrugama, gdje se sve prenosi preko muške loze, a u Hercegovini i Crnoj Gori nastaju i plemena, čiji pripadnici gledaju na sve nepripadnike plemena kao na moguće neprijatelje ("... posljedica može biti ubijanje pripadnika druge grupe") (str. 54). Nasuprot idealiziranju patrijarhalnog života koje je svojedobno Jovan Cvijić "uzdigao do obrasca srpskog nacionalnog bića" (str. 54), Rendić Miočević iznosi Dvornikovićeve zaključke: "patrijarhalac mrzi rad jer je rad smrt svakog junaštva"; osveta je moralna i sveta - teško se prašta; postoji bipolarni etos, koji, s jedne strane, razvija vrline solidarnosti, a, s druge strane, iskazuje se "divljaštvo i pljačka u najgorem obliku", što nalazi odraz u narodnom pjesništvu (str. 55). Kao osobit oblik pljačke razvit će se "četovanje", koje će se održati do 20. st. (str.

55-56). Autor zatim navodi neke misli Radomira Konstantinovića (*Filozofija palanke*, 1981.) o problemu "plemena koje prelazi u palanku" ("Noć plemena" objašnjena kao "Noć pojedinačnosti u nasilju nad sobom"; "iracionalnost plemena u Noći" kao "iracionalna vječnost"; antifilozofski stav plemena) (str. 57-58). Primjeri koje navodi iz "dinarske" su komponente, uglavnom su srpski (i crnogorski), no Rendić Miočević zna da slične pojave postoje i u Hrvata, premda drži da su u Hrvata, zbog utjecaja Zapada, mnogo slabije izražene (str. 60).

Prelazeći na psihoanalitičko tumačenje, nezaobilazan je komentar o strogosti odgoja djece u patrijarhalnom društvu, a zanimljivo je da se autor ovdje poziva na hrvatske izvore (str. 61-62, 67-68). U širem sklopu narodnog pjesništva autor otkriva teme incesta i Edipova kompleksa, te nudi i skicu epskih motiva o dobrom/lošem ocu i sinu, ili kćeri (str. 63-66). Kao primjer dobre psihoanalitičke obrade patrijarhalne sredine slijedi osvrt na knjigu Radomira Kordića *Nasilje svakidašnjice* (1980), posvećenu crnogorskom društvu (str. 70-75). Navodno: "Želja da se uništi lik omraženog oca može navesti na ubijanje protivnikâ koji postaje zamjena za oca" (str. 71). U Kordićevom radu Rendić Miočević nalazi ideju da Crnogorac zbog povijesnih okolnosti nije uspio razriješiti idealizaciju oca - jer, navodno, nije razriješio svoj Edipov kompleks (str. 72); "Crnogorac *grabi* glavu protivnika ..." (str. 73, prema Kordiću). Opsjednut je strahom od kastracije, pa da ga drugi (Turci) ne kastriraju, on to čini njima (str. 74). To se iskazuje u "rušilačkoj bratstveničkoj ideologiji" (str. 75). Na idućim stranicama autor iznosi više grozota proslavljenih u epskim stihovima o Kraljeviću Marku i drugim junacima s patrijarhalnog prostora (različite narodnosti i vjere). No govoreći o djelima poznatih pjesnika, uza svu sličnost tema, on ipak razlikuje krajnju poruku *Razgovora ugodnog* Kačića Miošića ("I da si mi zdravo Milovane!/ Boga

¹ Prema bilješkama što ih je Čačea pripremio nakon čitanja rukopisa knjige, Rendić Miočević navodi tri opća obilježja Ilirika: 1. opetovano periferni i/ili granični položaj, 2. devastirajući značaj civilizacija na obodnim [= graničnim, E. H.] područjima, i 3. prostorna i nedostupna masa koja jugoistočnoj Europi daje obilježje "potkontinenta." (str. 47-49).

moli ostavi megdane ...”) od surove ideologije Njegoševa *Gorskog vijenca* (“nek bude borba neprestana!”/ “... nek propoje pjesna od užasa,/ oltar pravi na kamen krvavi!”) (str. 85-88, 90).²

U nastavku Rendić Miočević prelazi na vremenski razvitak patrijarhalnog stočarskog svijeta, sažeto opisujući seobe Vlaha prema Hrvatskoj (od 14-15. st.), uz neke primjedbe modernih i starijih pisaca o vrlinama i manama Vlaha i Morlaka (str. 92-100). Pod znakovitim zaglavljem “Gorski vijenac grabi Priobalje” iznijeta su povijesna svjedočenja o patnjama hrvatskih krajeva u vrijeme osmanlijske najezde. U ovom dijelu teksta autor opravdava glavni naslov knjige: *Zlo velike jetre*. Naime, u 16. st. povjesničar Sa’ud-ud-din zapisa je bilješku da je Jakub-paša, predvođeci vojnike obdarene “velikim jetrima”, upao u Hrvatsku, gdje se sukobio s Derendžilom (banom Emerikom Derenčinom) (str. 107). “Jetra” se povezuju sa strašću, snagom i hrabrošću, kako doznajemo iz napomene već na početku knjige (str. 14). Ovaj turski izvor o tragičnom krbavskom boju Rendić Miočević uspoređuje s glagoljskim tekstom popa Martinca o užasima počinjenim pošto Turci: “nalegoše na jazik hrvatski” (str. 107-108). Slijede kraći povijesni opisi hajdučije i banditizma u patrijarhalnom svijetu i crnogorskog napada na Dubrovnik 1806. godine (str. 111-113)³, te kritika predodžbe o hajduku kao borcu za samostalnost (str. 116-124). Dakako, autor ističe da u Hrvata postoje i drugi društveni modeli osim dinarskoga - mediteranski i tzv. “zadružni model” iz sjeverne Hrvatske (što ga je opisao Dinko Tomašić), kao što u Srba postoji i “moravski” model, više sklon kompromisu i racionalnosti, iako ga je u novoj povijesti potisnulo “dinarsko” patrijarhalno društvo (str. 125-126). Napokon, simbol bipolarnosti u “rodbinskom društvu” Ilirika, koja prelazi iz rodbinskih vrlina u “zlo eksteralizirajuće agresije”, Rendić Miočević vidi u

liku Kraljevića Marka. Autor uvodi pojam “Markov sindrom” za sklop kastracijskih strahova, paranoje, narcizma, projekcirane agresije i mržnje, koje je Kordić, sa svoje strane, uokvirio u pojavu “nasilja svakidašnjice” (str. 127). Na kraju poglavlja nalaze se dva priloga - prvi o povijesnim i kulturnim granicama na području bivše Jugoslavije (str. 128), drugi o narječjima prije i poslije osmanlijske najezde (str. 129-131). Ovi prilozi zapravo služe kao uvod u tematiku Istok-Zapad, katoličanstvo-pravoslavlje, hrvatsko i srpsko, koju autor obrađuje u idućim poglavljima.

Četvrtom poglavljju knjige naslov je “Srbija na Istoku”.

Nakon komentara o počecima srednjovjekovne srpske države i o njezinom prostoru položaju (omedenom Pivom, Ibrom i Zapadnom Moravom), Rendić Miočević razvija tezu da je Nemanjićeva država dobrobrano poprimila obilježja “orijentalne despocije”, te da se takav sklop obilježja održao bez prekida u osmanlijskom razdoblju i u srpskom kneževstvu i kraljevstvu 19.-20. stoljeća. No autor ističe razliku između srednjovjekovne države, koja označuje tek zemlju koju “drži” vladar ili velikaš, i modernog shvaćanja države. Slijedi napomena da se pojam “srpska” (ili “hrvatska”) može samo uvjetno rabiti za srednjovjekovne države (str. 138-139). O orijentalnoj despociji poznata je teorija koju je razradio Karl Wittfogel, a na temelju stava o “hidrauličkim društvima”. Iz Wittfogelove razrade Rendić Miočević preuzima glavna obilježja orijentalne despocije: agromenedžersko obilježje, država jača od društva / slabo vlasništvo, religija ovisi o režimu (nema autonomne crkve kao na Zapadu), totalna moć države (koja nije dobronamjerna), važna uloga sekundarnih religija, teror i totalna podčinjenost (str. 141-142). Obilježja orijentalne despocije u Nemanjićkoj Srbiji autor vidi u povezivanju crkve i države, što bijaše djelo Save Nemanjića (sv.

² Autor preuzima misao da je *Gorski vijenac* “brevijar međuctničke mržnje” (iz knjige: Mirko Grmek, Marc Gjidara i Neven Šimac. Etničko čišćenje. *Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*. Zagreb: Globus, 1992., str. 25). Spominje se i loša slika o muslimanima koju je stvorilo Mažuranićev spjev *Smrt Smail-age Čengića*, premda je potonje navodno prikazivanje općeg tipa nasilnika (str. 90).

³ Izvor je Vojnovićev rad *Pad Dubrovnika* (1908).

Sava), te u nepostojanju plemićkih staležnih organizacija, iz kojih bi se moglo razviti policentrično društvo kao na feudalnom Zapadu. "Put prema orijentalnoj despociji završava u doba Dušana ...", ali se takva vrsta vlasti (navodno) "... nastavlja u sljedećem osmanlijskom razdoblju", do srpskog ustanka 19. st., i sve do sloma Jugoslavije (str. 143-144). Međutim, specifičnost je što se srpska tradicija orijentalne despocije povezala sa "statičnim patrijarhalnim društvom" (str. 144). Autor ovdje citira Tomašićevu misao prema kojoj je već početna srednjovjekovna država nalikovala na veliku patrijarhalnu porodicu s vladarom na čelu, što je Tomašić odredio kao "dinarski" tip države (str. 148).

Rendić Miočević drži da se Srbima nije ništa bitno dogodilo nakon poraza na Kosovu 1389. godine. Mnogi srpski velikaši uključili su se tada u osmanlijsku piramidu vazalstva, a Turci su priznali lokalnu samoupravu i autonomiju pravoslavne crkve (str. 149). Do promjena i pobuna navodno je došlo tek u 16. st., kad osmanlijska država slabi i počinje izrabljivati raju (str. 251). No kasniji srpski ustanci s početka 19. st. poći će putem eksterijalizacije patrijarhalne agresije i netolerancije, razlikujući se time od "revolucija zapadnog tipa" (str. 152). Na kraju će Miloš Obrenović obnoviti orijentalnu despociju (str. 154), a Garašaninovo *Načertanije* iz 1844. proširiti će ideju o ustanku (str. 156). Pozivajući se opet na Konstantinovičev rad, Rendić Miočević zaključuje da je rezultat srpske "revolucije" bila palanka: "Pleme će u Srbiji doći do palanke, a nikada neće postati istinskim gradom" (str. 157). Nakon još nekoliko komentara o Srbiji u 19. st., autor se vraća na temu Srpske pravoslavne crkve. Glavne su mu značajke spoj srpske države i crkve, djelo Save Nemanjića (po bizantskom uzoru), te proširenje pravoslavlja na Zapad i sukob s "katoličkim nasipom na Jadranu" (str. 163-164). Prodor srpske crkve na Zapad povezuje se s osmanlijskim kontekstom, s dolaskom Vlaha u hrvatske krajeve i s obnovom Pečke patrijaršije (str. 165-168). Autor prenosi neka gledišta o razlikama između katoličke i pravoslavne religioznosti (i rekli bismo etosa, EH) (str. 167-173), da bi potom također ukazao na ulogu (nekih) srpsko-pravoslavnih

motiva u nedavnom ratu (str. 173-177). Među drugim činiteljima koji su poticali razvitak velikosrpsstva, navodi se školski sustav Srbije krajem 19. st. i početkom 20. st. (uglavnom prema analizi Ch. Jelavicha; str. 178-185), srpski pamfletizam koji se širio čak iz Zagreba (str. 186-187), te prekrivanje vlastitih nedjela i optuživanje drugih (Vatikana, Hrvata) za stradanje Srba (str. 188-192). Na kraju poglavlja iznosi se tvrdnja da je integracija srpske nacije u 19. st. napredovala bez većih teškoća, jer u narodu "nije bilo većih razlika" (str. 192), i jer je nacionalno integracijska funkcija pravoslavlja (za razliku od katoličanstva) bila velika (str. 193). Uz ovo Rendić Miočević prihvaća Frommove interpretacije narcizma, odnosno skupnog narcizma, koji je (prema njemu) pratio proces srpske nacionalne integracije, s destruktivnim posljedicama i prema pojedincima i prema drugim narodima (str. 193-198).

Prema logici koju smo mogli očekivati, poslije rasprave o "Srbiji na Istoku" u petom poglavlju knjige Rendić Miočević opisuje "Hrvatsku na Zapadu".

Međutim, već na početku poglavlja ističe se složenost Hrvatske. Autor to potkrepljuje citatom Nade Klaić, prema kojoj se hrvatski povijesni prostor dijeli na tri dijela: panonsko vlastelinsko nizozemlje, dinarski stočarski svijet i slobodnu općinu na Jadranu, baštinika antike (str. 201). Značajke hrvatske države u ranom srednjovjekovlju uspoređuju se sa srpskim primjerom. I srednjovjekovna hrvatska država bila bi država koja je djelovala kao patrijarhalna porodica, te država kao područje nad kojim se vladalo, a ne "etnička država". Rendić Miočević tvrdi da se o etničkoj hrvatskoj državi ne može govoriti do 19.-20. st., tj. do vremena kada se formira hrvatska nacija (str. 204). Ipak, autor ističe neprekidnu hrvatsku državnu tradiciju od srednjega vijeka do 1918. godine (str. 205-209). Za osobit razvitak Hrvata (govori se o "etnogenezi" Hrvata) uzima se hrvatska veza s antičkim naslijeđem i ostatkom stare "ilirske" kulture (str. 209). Autor se slaže s tvrdnjom Filipa Lukasa da "Hrvatima puca povijesna zora" pošto su ušli u sklop "univerzalnog Zapada", sve iako su zadržali stanovit

medupoložaj između Zapada i Istoka (str. 210-211). Kao najbolji primjer veze Hrvata s antičkom baštinom služi mu umjetnički izraz hrvatske predromanike (str. 212-216). No "najjači medijator" Zapada u Hrvata ipak ostaje kršćanstvo, odnosno katoličanstvo (str. 216-221). S tim u svezi, navodno zbog univerzalnosti Katoličke crkve, u Hrvata nema mitova poput srpskog Kosova, koji su kadri okupiti mnoštvo naroda, nego su razvijene marijanske i druge pobožnosti, poput proslave svetaca zaštitnika (str. 220). Autor nalazi druge potvrde o povezanosti sa Zapadom u činjenici da se nemali broj hrvatskih učenjaka i latinista uključivao u europske kulturne tokove (počevši od Hermana Dalmatina u 12. st.) (str. 221-231), pa čak i u pojavi hrvatske glagoljaške književnosti ("vrlo snažan medijator zapadne kulture na hrvatskom prostoru") (str. 223). Doduše, nakon toga ponovno se spominje ključno značenje dugog trajanja hrvatskog državnog prava, s time da ono ukazuje i na veze s Bizantom! (str. 234-242).

Govoreći pak o mračnijoj strani hrvatske povijesti, o "krvavom hrvatskom nizu", Rendić Miočević tvrdi da se zbog stoljetne veze s Katoličkom crkvom od Hrvata ne bi moglo očekivati da ubijaju ljude (str. 243). Dosta pozitivistički! Recimo da je ovo samo utopistički sročeni uvod u iduće stranice na kojima autor skicira krvave zgrade u kojima su sudjelovali Hrvati (str. 243-261). Primjeri počinju od ranoga srednjeg vijeka, od Ljudevita Posavskog i kneza Borne, te se nastavljaju do hrvatskih četovanja oko Makarske u 17.-18. st., a implicitno i do "ustaša i partizana".⁴ Prosljedimo li autorove argumente, nasilje u hrvatskom slučaju neće se spojiti s izgradnjom orijentalne despocije, jer su to sprječavale raznolikosti hrvatskih regija i mentaliteta te, između ostaloga, nastanak novih plemićkih staleža (zapadnog tipa) već u 13.-14. st. (str. 261-267). O kasnijoj Vojnoj krajini i

pretvaranju Hrvatske u "predzide kršćanstva" autor preuzima negativne ocjene Drage Roksandića o razvitku privilegijalnog načina mišljenja u krajiškom društvu, teško prilagodljivog modernom društvu, i o Vojnoj krajini kao socijalnoj tamnici (str. 269). U dijelu rasprave o integraciji hrvatske nacije u 19.-20. st. Rendić Miočević tvrdi da je taj proces, za razliku od analognog procesa u Srbia, imao "... mnoge preduvjete koje su imale i druge moderne europske nacije", poput sve šire uporabe narodnih jezika (str. 271), ali da nije bio lak zbog "dezintegracijskih faktora" iz doba turskih napada (str. 272). Ni hrvatsko feudalstvo ("hrvatski politički narod" u obrani "predzida"), ni katoličanstvo, nisu imali snažnu integracijsku ulogu (str. 272-273). Pa ipak, "... na području Katoličke crkve postupno [se] učvrstilo hrvatsko ime" (str. 275). Unatoč tome (ili možda zbog toga, EH), Rendić Miočević zaključuje da se bogatstvo hrvatske nacije održalo u njezinoj raznolikosti i "... da je svojstvo tipičnog Hrvata da nije tipičan" (str. 275-276). Autor se zalaže za hrvatsku raznolikost, koju su (navodno) ustashe za vrijeme NDH pokušavale svesti samo na jednu dimenziju (str. 276). Njegov je prijedlog da se ustaški pokret analizira sa stajališta patrijarhalnog plemenskog mentaliteta, istovjetnoga i u korijenu četničkog pokreta (str. 276-277). Hrvatska agresija tu ima prema autoru defenzivnu bit, što opet ne znači izbjegavanje malignosti "Markova sindroma", unatoč naporima Katoličke crkve da ga ublaži (str. 277). Na kraju poglavlja o "Hrvatima na Zapadu" (kao u prijašnjem opisu srpske situacije), iznose se skica školskog sustava i udžbenika u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. st. (opet prema analizi Ch. Jelaviča). Preuzima se Jelavičev zaključak da hrvatski udžbenici iz toga vremena ne potiču agresiju kao srbijanski primjeri, da uz isticanje hrvatskih vrijednosti štoviše potiču hrvat-

⁴ Autor ovdje daje uglavnom starije primjere, prepuštajući "ustaše i partizane" za drugi dio rasprave. Inače, autor misli da bi se mogle izvući neke psihoanalitičke poruke iz jedne od najranijih indikacija nasilja u Hrvata, iz kamenog kipa starohrvatskog vlikaša, s velikim mačem, i falusne simbolike u buzdovanu Kraljevića Marka (str. 244). S druge strane, u poznatom reljefu srednjovjekovnog hrvatskog kralja s krunom na glavi Rendić Miočević pokušava pročitati poruku o vladaru koji je u krvavim sukobima s rodbinskim društvom konačno odnio pobjedu i uspostavio svoju potpunu vladavinu ("dinarski" tip države, prema Tomašiću) (str. 248-249).

sko-srpsku suradnju, premda ima ponekih teritorijalnih pretenzija, i to ponajprije za Bosnom (str. 281).

Iduće, šesto poglavlje, naslovljeno "Bosanski megdani", posvećeno je Bosni i Bošnjacima. Taj je dio teksta kraći od prethodnih tekstova o Hrvatima i Srbima.

O najranijoj Bosni Rendić Miočević prenosi ideju Nade Klaić o mogućem utjecaju Avara na nastanak rane Bosne (str. 285), iako će poslije zaključiti da je naslov "ban" u bosanskoj povijesti zapravo hrvatska posebnost, što mu ipak nije dokaz o pripadnosti Bosne Hrvatskoj (str. 292). Bosanski povijest vidi kao posebnu povijest, iako tijesno povezanu s Hrvatskom i Hrvatima, za razliku od veze sa Srbijom, koja je prije dolaska Osmanlija jasno odvojena Drinom od Bosne (str. 289-293). Autor tvrdi da "... arheološki, antropološki i lingvistički pokazatelji upućuju na to da su današnji Hrvati i Bošnjaci-muslimani u davnini pripadali istom etničkom sloju ...", ali to što "... Hrvati i Bošnjaci-muslimani imaju iste korijene ne znači ujedno da su ovi posljednji Hrvati." (str. 290). Kasnije stvaranje moderne hrvatske i muslimanske (sic!) nacije služi mu kao odličan primjer o ulozi religije u nastanku nacija u Iliriku (*ibidem*). Za razvitak osebujnog bošnjačkog identiteta ključne su mu srednjovjekovna "crkva bosanska" i, dakako, proširenje islama, kao što su za hrvatski i srpski identitet u Bosni glavnu ulogu imali katoličanstvo i kasnije pravoslavlje (str. 295-302). Rendić Miočević spominje i tendencije u 19. st. prema stvaranju bošnjačke nacije triju vjera (str. 302-303), držeći ipak da "Ekumensko bošnjaštvo nije imalo perspektive jer je transgeneracijsko prenošenje mržnje dobro funkcioniralo u svim grupama." (str. 304). Primjere sukoba vidi u epskom pjesništvu o borbama kršćanskih i muslimanskih junaka, a u konkretnom povijesnom obzoru u nasilju za vrijeme osmanlijske najezde i isto tako u žestokim kršćanskim protunapadima. K tome pripada i kršćansko spaljivanje Sarajeva 1697. godine (str. 305). No moglo se naglasiti i tko je to učinio - europska vojska princa Eugena od Savoje! U nastavku citira se jedan Filipovićev komentar o današnjem generiranju straha od muslimanskog fundamentalizma (str. 307-308). U

završnom odlomku "Bosanskih megdana" Rendić Miočević opisuje tri državne ideje koje vidi kao moguće temelje moderne nacije u Bosni. Prva je utemeljena na predosmanlijskoj državi i mogla bi poslužiti kao zajedničko polazište za bosanske Hrvate i Bošnjake-muslimane (str. 310). Druga se ideja temelji na vezama s Hrvatskom, s daljnjom varijacijom u predodžbi o Hrvatskoj do Drine i Bošnjacima-muslimanima kao dijelu hrvatske nacije (str. 310-311). Treća se temelji na prošlosti Bosanskog pašaluka (što može biti samo muslimanski model, EH). Međutim, uz ova tri polazišta, za koja autor drži da imaju neke povijesne temelje, pojavljuje se četvrta ideja, srpska koncepcija o "srpskom kraljevstvu" u Bosni, koju drži neostvarivom bez "etničkog čišćenja", krivotvorenjem povijesti i apsurdnim zahtjevom da se muslimani vrate na "pradjedovsku vjeru" (str. 310).

U pretposljednem poglavlju Rendić Miočević osvrće se na noviju povijest. Tu se nalazi kraći uvod u problem nastanka Kraljevine SHS, pod naslovom "Orijentalna despotija stiže na zapad" (str. 313-316), prikaz *Hrvatske na mučilištu* Rudolfa Horvata (str. 316-318), te nekoliko napomena o počecima ustaštva (str. 318-320), o reakciji velikosrpskih krugova na stvaranje Banovine Hrvatske (str. 322-323), o nastanku NDH i o antifašističkom pokretu (str. 323-327). Slijedi nešto dulji komentar o ustaškim i četničkim zločinima u Drugom svjetskom ratu (str. 328-338). Govoreći o propasti NDH, autor se poziva na memoare Dragutina Kambera (str. 338-340), a potom iznosi Tomašićevu ocjenu o ustaškoj državi kao proširenoj patrijarhalnoj porodici, u kojoj je Poglavljenik bio izvor sveukupne moći, i u kojoj su vođe i ideolozi uglavnom potjecali iz dinarskih sela (str. 341). Iduća tema prelazi na nedavnu velikosrpsku agresiju na Hrvatsku. Preuzima se Tomašićeva interpretacija o totalitarizmu titoištičkog režima kao dijelu "dinarskog naslijeđa" (str. 342). Razmišljajući o razlozima za konačno izbijanje agresije, Rendić Miočević razmišlja o spoju Markova sindroma i "kronične depresije dosade" nekvalificiranih radnika u industrijskom društvu, preseljenih sa sela u gradove. Markov sindrom navodno tinja u takvom urbanom patrijarhalcu. Dio

predstavnik Srba počeo je faktično rušiti Jugoslaviju, okrivljavajući druge za propast i razvijajući velikosrpske težnje (str. 343). Dakle: "Iz kronične depresije dosade (uz patrijarhalne i palanačke arhetipove) nastala je maligna agresija..." (str. 344). Ali autor drži da srpska agresija nije slučajna, nego da je već dva stoljeća pripremana (*ibidem*). Poglavlje završava intervjuom s četničkim vojvodom Sinišom Vučinićem, objavljenim u njemačkom časopisu *Der Spiegel* (str. 346-347).

Na samome kraju knjige, Rendić Miočević postavlja logično pitanje "kako živjeti dalje?" na prostorima koje je u svom polazištu odredio kao nastavak "starog Ilirika". Izlaz nalazi ponajprije u napuštanju "epskog razdoblja", da bi se time napokon zakoračilo u povijest (str. 349). Iako se najviše bavio izvorima srpskog nasilja, autor ističe da je dio srpskih intelektualaca kao i dio pravoslavnih vjernika i teologa svjestan potrebe za takvom temeljnom promjenom (str. 349-351). Razvitak religijskog ekumenizma drži nužnim (str. 352). I za Hrvate, razumije se, postoje nužni uvjeti. Treba očuvati hrvatske raznolikosti, a potrebna je i svijest da i u Hrvata živi "Markov sindrom", unatoč utjecajima "zapadnih medijatora" i Katoličke crkve. Ujedno Rendić Miočević potpuno odbacuje zapadni model Vojne krajine i *Antemurale Christianitatis* (str. 353).⁵ Autor se pita hoće li u Hrvatskoj danas (= 1994) prevagnuti bogata kulturna tradicija ili "prastaro hrvatsko pleme". Slijedi citat Živka Kustića "... da Hrvatska ne smije biti mit, ali nam treba misterij" (str. 354). Nakon toga, rasprava se vraća na ulogu Katoličke crkve ("poziv na dijalog i praštanje") i na veliku važnost ekumenizma i tolerancije (isto prema ateistima) (str. 355-356). U završnim rečenicama Rendić Miočević tvrdi da je sindrom Kraljevića Marka zapravo svugdje prisutan, i da bi svijet "... morao sebe prepoznati u balkanskom modelu" (str. 357). Ali autor razmišlja o mogućnosti da Ilirik ponov-

no postane kulturni prethodnik, ako se oslobodimo "naših vampira", i ako "... protjeramo piromane koji dolaze izvana". Potpuno u duhu ekumenizma zagovora potrebe da "svi narodi Ilirika" krenu putom "nove civilizacije utemeljene na ljubavi" prema Bogu i drugim ljudima, bez obzira na vjeru i naciju (str. 357).

* * *

Kako, dakle, prihvatiti ovu knjigu? Pokušali smo je detaljno prikazati zbog nekoliko razloga. Prvo, mislimo da je korisno dati širi prikaz u časopisu koji je namijenjen poglavito sociolozima, među kojima socio-historijski pristup nije uvijek zastupan. Drugo, tema je vrlo aktualna i, rekli bismo, potrebna. Treće, traga za sintetičkim pristupom. Četvrto, htjeli smo što vjernije *prenijeti* autorove misli i teze, jer su nedvojbeno iskrene i potaknute ozbiljnim pitanjima. Međutim, ako bismo pokušali sažeti autorovu interpretaciju u nekoliko rečenica, onda bi ta formulacija mogla glasiti ovako:

1. Postoji dugotrajan kontinuitet na prostoru starog Ilirika, koji seoba Slavenu u ranom srednjem vijeku nije bitno izmijenila - *taj je kontinuitet statičan, nepovijesni*;

2. Dio naslijeđa staroga Ilirika bilo je patrijarhalno-stočarsko društvo, u područjima Dinarida, s rodbinsko-plemenskom strukturom i mentalitetom bipolarnih iskazivanja strahova i eksternalizacije agresije (Markov sindrom) - *što se može obraditi psihoanalizom, odnosno etnopsihologijom*;

3. Crnogorci, Hrvati, Bošnjaci-Muslimani i Srbi razvit će se uvelike na temelju tog "ilirskog naslijeđa" - *pa odatle i sličnosti među njima*;

4. Razlike u društvenom razvitku Srba i Hrvata rezultat su toga što se u Srba patrijarhalna komponenta povezala s orijentalnom despocijom, a crkva s državom, a Hrvati

⁵ Kritika zapadnih medijatora/piromana ovdje je oštra: "... gušili [su] napredak maloga hrvatskog naroda i pričvrstivši mu križ na ratničku odoru natjerali ga na borbu protiv drugih, ali za tuđe račune. Strpaše ga (zajedno sa Srbima) u tamnicu koji nazvaše Vojna krajine te je [...] proglašio: ANTEMURALE CHRISTIANITATIS. Tu "svoju" Hrvatsku konačno prepustiše Karadorđevićima, a devedesetih godina XX. stoljeća dozvoliše u njoj genocid i kulturocid ..." (str. 353).

su ušli u sklop Katoličanstva i Zapada, njihovi su pak "medijatori" ublažili "hrvatsko plem", premda su ponekad poticali agresiju i zasto - primjer Vojne krajine i *Antemurale Christianitatis*;

5. Izlaz iz nepovijesti nalazi se u nekoj vrsti psihoterapije, u spoznavanju sebe i zatim u poštovanju (ljubavi/trpeljivosti) prema drugim ljudima i narodima - motto *odbacivanja vampira*.

Slažemo li se s ovim gledištem? Dužni smo reći da imamo primjedbe na dio zaključaka, na neke izvore, pa i na sam pristup, odnosno na teorijska polazišta kojim se Rendić Miočević poslužio.

Pitanje o biološkoj autohtonosti Hrvata i Južnih Slavena na prostoru Ilirika zacijelo je manje važan dio rasprave. Osobno ne poričemo vjerojatnost da je znatna indigena komponenta ušla u njihovu etnogenezu, i da se u materijalnoj i duhovnoj kulturi Južnih Slavena nalaze tragovi starosjedilačkih kultura. Pa ipak, postoji nešto osobito u slavenskoj seobi naroda, a moguća je usporedba jedino sa situacijom u Britaniji. Naime, za razliku od drugih "barbarskih" migracija na tlu rimske države, nigdje drugdje nije došlo do takve promjene jezika. To je od kapitalne važnosti. Takva jezična promjena upućuje na vrlo značajnu demografsku promjenu, koju možemo objasniti samo s pomoću modela uzastopnih i razmjerno masovnih slavenskih seoba, uz opadanje broja starosjedilaca. Po svoj prilici

tzv. "Justinijanova kuga" u 7. st. n. e., a i razorni učinci prijašnjih seoba i ratova, stvorili su na ovom području stanovitu demografsku "pustoš", što je omogućilo da doseljenički jezik ovdje prevagne. Istina, ni Rendić Miočević, ni većina autora na koje se poziva, ne negira da je bilo i slavenske doseljeničke komponente, ali negira je Mužić, jedan od autorovih glavnih izvora.⁶ Isto tako imamo primjedbe na antropološke studije koje navodno potvrđuju prevladajuću indigenu komponentu.⁷ No za tezu o kontinuiranju Ilirika i nije možda toliko bitno biološko kontinuiranje "ilirske" genetike. Kontinuiraju planine i krš, kontinuiraju osnovne prometnice i dostupni resursi, pa zato i doseljenici postupno usvajaju način života koji je obilježavao ovo područje prije njihova dolaska. Kalup dalje funkcionira. S druge strane, nije ni potrebno tražiti znakove surovosti u starom iliričkom stanovništvu. Štoviše i primjer Skordiska, koji piju krv iz ljudskih lubanja, nije najbolji. Skordisci u tome pokazuje keltski, i eventualno skitski utjecaj, više nego utjecaj starosjedilaca, a surovosti i okrutnosti ima na pretek u prvim opisima Slavena (najstariji opis kaže da žderu ženske dojke, a poslije ima i primjera deranja kože s leda zarobljenika i slično, premda moramo voditi računa i o tendencioznosti nekih izvora).

U širem ranosrednjovjekovnom obzoru "Ilirika" naći će se, dabome, i koja znamenita odsječena glava. Godine 567. Alboin, kralj

⁶ Mužić zapravo odbija seobu, tvrdeći da se u Iliriku uvijek govorilo istim hrvatskim jezikom, i to na temelju jednog ženskog imena, Veselia = Felicitas, na kasnoantičkom natpisu s otoka Brača. Katičić je odbacio mogućnost da je ime Veselia bilo slavensko. Osobno dopuštamo čak i tu mogućnost, ali u tom slučaju isključujemo indigenost. Uostalom, tko god pogleda imena i etnička podrijetla vojnika, obrtnika i svakako robova u kasnom Rimskom Carstvu, neće se mnogo začuditi ako se i jedna "Slavenka" nekako našla na Braču u 3. st. n. e. Daleko se u to vrijeme putovalo, i nadaleko se robilo.

⁷ Uglavnom se navodi brahicefalnost današnjih Hrvata, što bi se razlikovalo od dolichocefalnih i mezocefalnih tipova među srednjovjekovnim "barbarskim" doseljenicima. To se uzima kao znak prevladavanja indigene brahicefalne populacije, što i Rendić Miočević prihvaća (str. 45-46). Problem je što je brahicefalizacija *opća tendencija* u Europi od kraja srednjeg vijeka (negdje jače negdje slabije izražena, ali *svugdje u porastu*). Rendić Miočević također spominje "biogeografske i antropogenetske veze s jugoistočnom Azijom (sic!)" (str. 40). Riječ je očito o lapsusu, o jugozapadnoj Aziji, ako se pod tim pojmom podrazumijeva Mala Azija, dio "Prednje Azije" i Armenija, a zacijelo ne o Vijetnamu ili Kambodži (= jugoistočna Azija). Dio antropologa doista vidi sličnosti između tzv. dinarskog tipa i "armenoidnog" tipa. Nažalost, autor je u istom odlomku ozbiljno shvatio i apsurdnu teoriju o "afrokušitskom" udjelu u Srba. Tu je glupost (oprostite!) lansirao Dominik Mandić preko svoje teze o mauritanskom i crnačkom podrijetlu Vlaha, odnosno Morlaka (to je šteta, jer je isti povjesničar imao neke vrlo korisne ideje i neke doista odlične radove - pogotovu o "crkvi bosanskoj").

Langobarda, ubio je kod Sirmija gepidskog kralja Kunimunda, i iz njegove lubanje napravio čašu ("one vrste koji se u njih [tj. u Langobarda] naziva scala a u Latina patera", zapisao je to Pavao đakon). Langobardi su zatim pošli iz Ilirika u Italiju. Perverzija je dostigla vrhunac tri godine poslije, kad se Alboin oženio Kunimundovom kćerju Rosamundom, koju je za vrijeme jedne gozbe (dok je bio "veseliji nego što priliči") prisilio ispiti zdravicu iz očeve lubanje. To mu nije trebalo. Jedno podne dok je langobarski kralj spavao, Rosamunda je iznijela oružje iz njegove sobe i svezala mu mač za krevet. Onda je otvorila vrata kraljevim ubojicama! (Pavao đakon. *Historia Langobardorum* I.: 27, II.: 28).

Ovaj primjer ne dolazi iz dubine nepovijesti Ilirika, nego iz pokretnog svijeta seoba naroda, u pomaku (uvjetno rečeno) od nepovijesti u povijest. Navodimo ga jer zacijelo pruža izvrsnu gradnju za psihoanalitičare: očeva lubanja, svezan mač, itd. Međutim, moramo reći da osobno *nismo skloni psihoanalitičkom pristupu*.

Mogu li se sve odsječene glave, odsječeni nosovi i sl. doista protumačiti u svezi s Edipovim kompleksom i simboličkom kastracijom, ili s eksternalizacijom kastracijskih strahova? Iako se baš u Langobarda može naći još pokoji zanimljiv primjer⁸, u povijesti civilizacije teško je govoriti o jedinstvenosti simbolike ili motiva. Drevni Egipćani rezali su penise od mrtvih neprijatelja, ali iz statističkih razloga - i to prema logici binarne mate-

matike (ili ga ima ili ga nema, a u potonjem slučaju vojskovođa nije mogao reći da je ubio toliko i toliko muškaraca). Usto je vrlo znakovito da su drevni Egipćani bili *razmjerno* staložen i miran narod, bez one okrutnosti koju vidimo u povijesti Asiraca, na koju je Rendić Miočević s pravom skrenuo pozornost u uvodu svoje knjige. Možda nije naodmet, s obzirom na teme ove knjige, spomenuti ocjenu Arnolda Toynbeeja da je Asirija označavala "... poremećaj granice koja se okrenula protiv vlastite unutrašnjosti ..." (*A Study of History*, 1987., I.: 343) A glave? Zapravo padale su od kad znamo za čovjeka, još od neandertalskog paleolitika! Međutim, teško bismo mogli pročitati neku psihoanalitičku poruku iz neandertalskih lubanja, umjetno proširenih otvora u bazi iz kojih su praljudi, poput Melanezijaca, vjerojatno vadili i jeli mozak. Simbolika u takvom ljudožderstvu može biti i naknadna razrada.⁹ Među starovjekovnim primjerima ističe se i drevna Kina. Od svih nadenih lubanja iz doba dinastije Shang čak je 80 % bilo odsječeno.¹⁰ Riječ je o ljudskim žrtvama, u izrazito agrarnom društvu. Obično se radilo o neprijateljima, navodnim zločincima ili drugim marginalnim skupinama, ubijenim u ime stabilnosti i mira jedne od najstarijih uljudbi na svijetu. S granica Kine dolazi također najstariji zapisan primjer pravljenja lubanje-čaše. Taj su običaj srednjoazijski nomadi proširili do Europe, iako je Europa već imala svoje vlastite lovce na glave.¹¹ Međutim, na kraju srednjeg vijeka europski putnici iz Azije užasavali su svoje

⁸ Godine 690. langobardski kralj Alahis, u sukobu s tadašnjom službenom (katoličkom) crkvom, izjavio je: "... si mihi Deus victoriam dederit, quod unum putcum de testiculis impleam clericoum" (Pavao Đakon. *Historia Langobardorum*, V.: 40).

⁹ To se navodno dogodilo u Maora, za koje se tvrdi da su jeli ljude zbog kroničnog pomanjkanja drugih izvora bjelančevina na Novom Zelandu, iako su razvili bogat ritualni kontekst oko ratovanja i kanibalizma (v. primjerice Grahame Clark. *World Prehistory*. London, 1978., str. 501).

¹⁰ v. T. В. Степугина, "Первое государство в Китае", u knjizi: И. М. Дьяконов (od red.) *История древнего мира. Ранняя древность*. Москва: Наука, 1989., str. 418; Вадим Михайлович Массон, *Первые цивилизации*. Ленинград: Наука, 1989.: 225.

¹¹ U drugom stoljeću prije n. e. Laoshang, poglavar Xiongnu (narod povezan s etnogenezom Huna) ubio je vođu Yuczhija (= Toharaca), te iz njegove lubanje dao izraditi čašu. Ista lubanja poslužila je poslije u obredu zaključivanja saveza između Kineza i vladara Xiongnu. Simbolika je bila vrlo jasna. Mrtvačka glava opomena je onome tko prekrši uvjete saveza. U petom st. n. e. i vode naroda Ruan-Ruan (Awar) pretvarali su glave neprijatelja u čaše. Europski Germani preuzeli su taj običaj možda od Huna ili europskih Avara, s kojima je spomenuti langobardski kralj Alboin bio u savezu, premda su postojali raniji eu-

sunarodnjake vijestima o Tibetancima koji piju krv iz lubanja svojih vlastitih predaka. Dakako, u ovim primjerima glava je imala osobitu budističko-lamaističku simboliku. U obredu posvećenja, najomiljeniji tibetanski svetac i pjesnik Milarepa (11. st.) pit će vino sa svojim učiteljem Marpom iz ljudske lubanje, simbola nestalnosti. U krajnjoj liniji usporodnost postoji s mrtvačkom glavom Yoricka u Shakespearovom *Hamletu*. Motiv je prolaznost života, "nestalnost toga svita" prema našem Franu Krsti Frankopanu, čiji je sustradalnik Petar Zrinski ostavio u hrvatskom naslijeđu potresne riječi: "Moje drago serce! ... sutra o deseti uri budu meni glavu sekli i tulikajše naukuše tvojemu bratu." No bilo bi krivo kaznu obezglavljenja koju je Habsburgovac učinio nad Zrinskim i Frankopanom povezati samo s "barbarskim" naslijeđem zapadnoeuropske kulture i njezinih vladajućih kuća. Prema Marcu Blocu, oštre i okrutne kazne ušle su u europske zakonike razmjerno kasno, sve više tek od 10. st., i to pod utjecajem crkvenih krugova (*Feudalno društvo*. Zagreb: 1958., str. 430-431). U prijašnjem "barbarskom" društvu, umjesto smrtno kazne prevladavala je "krvnina", tj. novac isplaćen kao odšteta. Dakako, Crkva je nastojala disciplinirati društvo, iako je konačni učinak vidljiv u porastu broja smrtnih kazni i odsječenih glava, sve do pojave giljotine (stroj izumljen za humano ubijanje). U međuvremenu, na području Azije sječa glava dostigla je vrhunac za vrijeme Timur Lenke (umro 1405.). Islamsko pravovjerje i Osmanlijska država navodno su osudili Timurovu surovost i grozne piramide od ljudskih glava (v. Josef Matuz. *Osmansko carstvo*. Zagreb: 1992., str. 35). Pa ipak, turski ratnici s "velikim jetrima" također će sjeći na tisuće glave.

Nećemo reći da u svemu tome možda nema nešto nalik na pretpostavljeni Markov sindrom u dinarskom ili iliričkom stočarskom pojasu. Ali držimo da tumačenje te pojave traži mnogo složeniji pristup nego što nam

omogućuje psihoanaliza i njezin razmjerno jednostavan teorijski inventar (bez obzira što je i taj pristup svojedobno otvorio nove vidike). Uostalom, poznato je da su američki znanstvenici Geoffrey Gorer i Weston La Barre nekad iznijeli klasične psihoanalitičke zaključke da bi objasnili "nacionalni karakter" Japanaca i njihovu okrutnost u Drugom svjetskom ratu. Poslije rata, terenski rad u Japanu pokazao je neodrživost tog pokušaja etnopsihologije (William H. Haviland. *Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974., str. 313-314).

Valja se također zapitati koliko je epski južnoslavenski svijet doista arhaičan, u kontinuitetu od starog Ilirika, i koliko je odraz kasnije društvene devolucije. Pravidno se mogu naći usporednice između južnoslavenskih junaka i Homerovih ratnika pod Trojom. Arhaična mržnja isijava iz jednih i drugih. I jedan i drugi kontekst temelji se na "rodbinskom" i stočarskom društvu. No Ahilej nije Kraljević Marko. Ahilej je ranjiv, i u tome se nalazi njegova ljudskost i njegova dramatičnost. Homerovi junaci divlji su i često nemoralni, ili bolje rečeno indiferentni prema (današnjim) moralnim mjerima. Međutim, u Homerovim stihovima ipak se nalaze poruke koje su mogle nadahnuti klasične grčke filozofe. Problem je, dakle, utvrditi je li Markov sindrom označava iskonsko stanje, koje još nije uspjelo stići do viših razina, ili je riječ možda o raspadu i devoluciji.

Što se tiče pokušaja Rendića Miočevića da razluči društveni i povijesni razvitak Srba i Hrvata prema pojavi orijentalne despocije u Srba i zapadnih medijatorskih utjecaja u Hrvata, moramo reći da smo dosta skeptični prema teorijskoj valjanosti Wittfogelova modela orijentalne despocije. Wittfogel je uopćio neke pojave i pokušao ih objasniti na temelju donekle uvjerljive postavke o "hidrauličkom društvu". Nažalost, on nije uspio objasniti zašto bi se orijentalne despocije razvile u zemljama gdje "hidrauličko društvo" nije po-

ropskih Avara, s kojima je spomenuti langobardski kralj Alboin bio u savezu, premda su postojali raniji europski uzori (Kelti, Skordisci i drugi). Kao čaša u rukama bugarskog kana Kruma završila je 811. n. e. i bizantska carska glava Nikefora, a u 10. st. pečeneški kan Kurja isto je učinio iz glave ruskog kneza Svjatoslava.

stojalo. I ako bi se države toga tipa čak i razvile izvan "hidrauličkog" prostora - što bi ih održalo? čitajući Wittfogelovo djelo prije više godina, stekli smo dojam da se orijentalna despotija širi gotovo po logici zaraze iz "hidrauličkog" područja u "nehidrauličko" područje. Recimo iz "hidrauličke" Kine (za koju je Wittfogel bio specijalist) Mongolski osvajači proširili bi despotiju u Rusiju, gdje bi se zadržala valjda do Staljina (ili sloma komunizma). No ruski znanstvenici istaknuli su da je *izravna* mongolska vladavina nad Rusijom trajala tek sedamdesetak godina! Pojmovi kao što su "orijentalno/azijsko" i "orijentalna despotija", i suprotstavljene ideje "zapadno", "europsko", pa i generalizacija "feudalizam" zrela su za preispitivanje.

Zato ostajemo oprezni prema autorovu zaključku o razvitku orijentalne despotije u Srbiji u vrijeme Nemanjićevih. Bez obzira na svoje osobitosti, Nemanjićeva Srbija bila je dosta tijesno uključena u europske tijekomove svoga vremena. Rodbinski veze srpskih vladara pokrivala su velik dio Europe, a u tadašnju Srbiju ili "Rašku" stizali su ljudi iz raznih krajeva Europe. "Raška" je imala mjesto čak u europskom viteškom romanu. Jasnno, u religijskom pogledu Srbija se odvojila od Zapada, iako su sami Nemanjići dobili svoju krunu od rimskog pape, a u 14. stoljeću Dušan je barem spekulirao o pristupanju Uniji. Rendić Miočević točno je zaključio da se dio srpskog plemstva, nakon Kosova (1389), uključio u tursku mrežu vazalstva (što je tumačio kao logičan razvitak orijentalne despotije). Međutim, već od kraja života Stefana Lazarevića srpska gospoda uspijevala su održati svoj položaj jedino u međugri između Turaka i novog vazalstva *prema Ugarskoj*. Zatim, u godinama poslije pada Carigrada (1453) Turci su doista opustošili Srbiju. Znatno dio srpske feudalne gospode napustilo je zemlju. Dakle, iako Kosovo još nije označilo u srpskoj tradiciji i prekid autonomije, prema svemu sudeći simbolički prekid označuje pad Smedereva (1459). Istina je da su Osmanlije dopuštale pravoslavicima slobodu vjere, iako su i u tom pogledu stvari dosta složene. Srpski pravoslavci bili su neko vrijeme podvrgnuti grčko-jezičnom svećen-

stvu, a kad je Mehmed-paša Sokolović 1556. obnovio srpsku Crkvu, to više nije mogla biti državna Crkva, nego etnička Crkva, neovisna o državnim granicama. Kao takva ona je stekla i posebnu etničku funkciju, koju druge pravoslavne crkve nisu imale, ili je nisu imale u istoj mjeri. Stoga se u krilu srpskog pravoslavlja moglo širiti samo srpstvo, dok Ruska pravoslavna crkva, kao državna a ne etnička crkva, ujedinjuje i danas vjernike razne etničke pripadnosti. Rendić Miočević sasvim je u pravu kad je ukazao na tursku ulogu u proširenju srpskog pravoslavlja. Doduše, uz tu činjenicu, za hrvatske krajeve ključna je povlastica kojom je car Leopold I. godine 1690. postavio srpskog patrijarha Arsenija Černovića na čelo svih "crkava istočnog obreda ... po cijeloj Grčkoj, Srbiji, Bugarskoj, Dalmaciji, Bosni, Jenipolju i Hercegovini, pa i po Ugarskoj i Hrvatskoj". U krajnjoj liniji, morali bismo se zapitati koja je strana učinili više za širenje srpske etničnosti - Turci ili Habsburgovci. Utjecaj Zapada na formaciju srpstva i, nažalost, velikosrpstva odrazio se također u Garašaninovom *Načertaniju*, u kojem se Velika Srbija nudi kao zaštita od prodora *ruskih utjecaja* na Balkan!

Glede autorovih zaključaka o važnosti zapadnih utjecaja u razvitku Hrvata, u *osnovi točna* tvrdnja sadrži više protuslovlja. Najranija hrvatska povijest odvija se između latinskih i/ili franačkih i bizantskih utjecaja. Papa Ivan VIII. doista je "priznao" samostalnost Branimirove Hrvatske 879., ali prva povijesno osvjedočena hrvatska kruna stigla je potkraj 10. st. iz Bizanta. Nakon velikog raskola u 11. st. Hrvatska se nalazi u okrilju zapadnog kršćanstva, ali opet, jedno i pol stoljeća poslije, zapadni križari razaraju hrvatski Zadar! Zapravo, takva je situacija više-manje tipična za rubna područja katoličanstva. *Slavia Latina* (u koju je ulazila Hrvatska) bila je izložena pritiscima na čitavom pojasu od Baltika do Jadrana. Na sjeveru su teutonski vitežovi križarili protiv Poljaka, pod izgovorom da se potonji druže s poganima, te da su i sami "polupogani". U Češkoj se već od srednjega vijeka razvija sukob između domaćih katoličkih staleža i stranih, poglavito njemačkih katolika. Posljednje tragove slovensko-karantanske povijesne tradicije ugušit će Habsbur-

govci.¹² U Hrvatskoj se razvijao osobit paradoks: s jedne strane, nužnost oslonca na Zapad u otporu protiv Osmanlija, a s druge strane, sve jače ugrožavanje hrvatske državno-pravne tradicije od tih istih zapadnih i katoličkih sila. Slažemo se potpuno s ocjenom Rendića Miočevića o nesretnosti modela Vojne krajine i *Antemurale Christianitatis*. No, kad razmotrimo etnogenetsku ulogu katoličanstva u Hrvata, trebali bismo uzeti u obzir osebnost fenomena *katoličanstva na granici*. Čini se da je u ranomodernom razdoblju Habsburško Carstvo općenito poprimilo obilježja katoličanstva na granici, a Hrvatska je u tom pogledu ipak izrazitiji primjer. Nešto slično moglo bi se naći, eventualno, u povijesti Poljske i Irske. Pitanje je jedino kad je katoličanstvo steklo jače etnogenetske značajke u Hrvata. Prema nekim naznakama, taj se pomak učvrstio razmjerno kasno, što ne znači da Hrvatska i Hrvati nisu i od prije tvorili (barem) periferijski dio katoličke i zapadne civilizacije.

Je li katoličanstvo ublažilo djelovanje "Markova sindroma" u Hrvata? Tu tvrdnju trebalo bi potkrijepiti jačim primjerima. Nažalost, u hrvatskom kontekstu nastao je i drugi povijesni motiv, usko vezan za problem granice. Uvjetno ga možemo nazvati "pandurskim refleksom". U boju s Turcima, Trenkovi panduri svjesno su preuzeli "turski stil" i "balkanski etos" ratovanja, te ga zatim prenijeli na europska bojišta. Tako je slika o Hrvatima što ga je Zapad stekao počevši od tridesetogodišnjeg rata imala malo zajedničkoga s vrijednim doprinosima pojedinih Hrvata europskoj kulturi. Prema istom obrascu tumačit će se poslije Jelačićeva uloga u Mađarskoj 1848., uloga hrvatskih graničara u Italiji u 19. st., pa napokon (*mutatis mutandi*) i značenje ustaša u Hitlerovoj Evropi.

Spomenuli smo da Rendić Miočević na kraju svoje knjige zagovara ekumenizam i trpeljivost među ljudima i narodima, uz motto odbacivanja vampira. Razvitak kulture opće trpeljivosti nedvojbeno je velika potreba. Doduše, postoji stanovito protuslovlje između kršćanski nadahnute vizije ekumenizma i barem klasične freudovske psihoanalize. Naime, u raspravi o "narcizmu malih razlika" (o pojmu koji i Rendić Miočević mjestimice rabi u svom radu), Freud je tvrdio: "Jednom kad je apostol Pavao postavio univerzalnu ljubav među ljudima kao temelj njegove kršćanske zajednice, krajnja netrpeljivost kršćana prema onima izvan kršćanstva postala je neizbježna posljedica" (*Civilization and its Discontents*. London: Hogarth, 1975., str. 51). I trebalo je doista mnogo stoljeća prije nego što je svijest o potrebi za trpeljivošću sazrijela u krilu i zapadne (rimsko-katoličke) i istočne (grčko-pravoslavne) Crkve. Dakako, u naše vrijeme kršćanski ekumenizam već je stekao podršku u vodećima crkvenim krugovima (što još ne znači da je ekumenska svijest sasvim prodrila i među kršćanske vjernike). Isto tako, krug trpeljivosti proširio se na judaizam i islam. čak se uspostavlja "dijalog" s ateistima. Jedino je ostao neriješen odnos kršćana i muslimana prema onim povijesnim ili današnjim religijama i vjerovanjima koje se određuju kao "poganske".

Što se tiče vampira, čini se da taj motiv nije najbolje izabran. Moguće je da vampir izražuje potištene impulse ili strahove, ali način borbe protiv njega zapravo je preusmjerio agresiju u bezopasan pravac. Protiv vampira borilo se sakaćenjem mrtvih tijela, što može biti odbojno našem urbanom ukusu i senzibilitetu, ali je ipak bezbolno mrtvacu, i stoga bitno drukčije od, recimo, spaljivanja živih vještica. Problem je u tome što onaj tko vjeruje u vampire može lako povjerovati i u postojanje vještica.¹³

¹² Mislimo na simboličku uporabu slovenskog jezika u obredu ustoličenja koroškog kneza. Habsburgovci su ukinuli taj drevni obred 1414. godine.

¹³ Ipak, kao i vukodlak, vampir označuje arhaičniji sloj vjerovanja, a vjera u vještice dostigla je vrhunac (s najgorim posljedicama) nakon prijelaza u moderno razdoblje. Srednji vijek i pogotovu rani srednji vijek čak je racionalnije gledao na problem vještica. Crkva je još tada shvaćala vjeru u vještice kao "pučku glupost", a za prokazivanje vještica franački i langobardski zakonici propisivali su kazne, čak smrtnu, smatrajući to klevetom (Aron Gurevič *Problemi narodne kulture u srednjem veku*. Beograd: Grafos, 1987., str. 142; Gabrielc Перс. *Il medio evo barbarico d'Italia*. Torino: Einaudi, 1973., str. 166, 168; Лев Николаевич Гумилев. География этноса в исторический период. Ленинград: Наука, 1990., str. 188).

Mogli bismo navesti i druge manje primjedbe ili napomene u svezi s knjigom Rendića Miočevića. Osobno imamo drukčiji pogled na "korijene zla", koje je u naše vrijeme izazvalo tolike patnje. Isto tako, mislimo da treba razmotriti sav "Balkan" (a ne "Ilirik", ili ne samo "Ilirik") kao širi kontekst negativnog društvenog razvitka (devolucije). I ovo bi bio razmjerno nov povijesni kontekst, premda držimo da svakako treba istraživati pojave "dugog trajanja". Općenito, previše je šablona, pa čak i ideologija, ušlo u naše shvaćanje odnosa između srednjega vijeka i modernog razdoblja povijesti. O tome nećemo duljiti. Za to nije mjesto u ovom tekstu. Napokon, treba naglasiti da primjedbe koje smo djelomično iznijeli ili naznačili u svezi s knjigom Rendića Miočevića ne umanjuju vrijednost knjige. Autor je uložio mnogo truda u pokušaju da sintetizira građu i da pronađe odgovor na krajnje značajna pitanja.

Emil Heršak

Međunarodni znanstveni skup:

KONFESIONALNE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ U PROCESIMA INTEGRACIJE HRVATSKOG DRUŠTVA

U organizaciji Instituta za primijenjena društvena istraživanja - Centar Split i Hrvatske akademske udruge - Split, od 24. do 26. travnja 1997. održan je međunarodni znanstveni skup *Konfesionalne zajednice u Hrvatskoj u procesima integracije hrvatskog društva* pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Skup je otvorio dr. Ivan Grubišić (Split), pozdravivši nazočne predavače i goste u ime Instituta za primijenjena društvena istraživanja - Centra Split, istaknuo je da je to treći međunarodni skup u organizaciji IPDI - Centra Split i HAU - Split, a cilj je profiliranje de-

mokratskog, tolerantnog i dijaloškog hrvatskog društva. Istaknuto je da skup pored međunarodnog teži imati i međureligijsko obilježje.

On je u nastavku održao ujedno i prvo predavanje pod naslovom *Religija, struktura i integracija hrvatskog društva*, čime je započeo prvi tematski krug simpozija naslovljen *Religija i integracije*.

Poslijeratna situacija nameće neodgovorne zadatke za cijelu Hrvatsku te je potrebna inventura stanja u kojoj bi znanost primarno trebala dati svoj obol. Nakon povijesnog pregleda uloge religije u hrvatskom društvu, naznačeno je da tek demokratizacijom društva u početku devedesetih religija zadobiva na javno-političkoj sceni punu rehabilitaciju. Nedvojbeno je da je uloga Katoličke crkve u hrvatskom društvu na manifestnoj i uredno-kulturnoj razini iznimno nazočna, ali nije potrebno dokazivati da je moralno-duhovna obnova svakim danom sve upitnija. U drugom dijelu pruža se uvid u etničko-konfesionalnu i svjetonazorsku strukturu stanovništva RH na temelju popisa iz 1953. i 1991., uz napomenu kako su ti podaci zbog ratnih događanja samo djelomično točni. Evidentno je da je uloga vjerskih zajednica, osim katoličke, samo simbolički važna u integracijskim procesima hrvatskog društva, no sigurno je da njihov prinos nije zanemariv. Najbolji način pozitivne uloge religija u integraciji jednog društva, pa tako i hrvatskog, jest da se one same, poštivajući različitost tradicija, međusobno iskreno prihvate.

U sklopu prvog tematskog kruga mr. Inge Tomić-Koludrović (Zadar) u radu *Pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama* već na samom početku ističe, da od kraja šezdesetih godina, s pojavom novih socijalnih konflikata i raspadom linearnog životnog tijeka, dotad dominirajuća shvaćanja integracije kao socijalnog konsenzusa postaju neadekvatna za analizu funkcioniranja suvremenih društava. Potreba znanstvenog obrazlaganja novih načina diferencijacije i novih tipova konflikata, kao i novih tipova zajedništva, prisilila je sociološku teoriju da pojam integracije motri s novog stajališta. U nastavku daje se pregled pojma integracije u klasika sociologije kao i nekih suvremenih